

A n d r z e j K o b y l i ń s k i

Czy istnieje etyka nihilistyczna? Interpretacja fenomenu nihilizmu we współczesnej filozofii włoskiej

Słowa kluczowe: *nihilizm, etyka postmetafizyczna, myśl słaba, hermeneutyka, G. Vattimo, M. Cacciari, E. Severino*

1. Wprowadzenie

Nihilizm oznacza szeroko rozumiane zjawisko intelektualne, moralne i kulturowe, w którym idea nicości odgrywa szczególną rolę. Fenomen nihilizmu można utożsamić z pewnym zespołem idei, poglądów, przekonań i zachowań, zdominowanych przez pojęcie nicości. Do najbardziej widocznych jego przejawów zalicza się rozpad trwałego fundamentu moralności i kultury, kryzys aksjologiczny i przewartościowanie wartości, doświadczenie pustki czy absurdałności istnienia.

Interpretacja fenomenu nihilizmu stanowi niezwykle ważny przedmiot badań we współczesnej filozofii włoskiej. Do grona najważniejszych myślicieli, którzy zajmują się obecnie w kraju nad Tybrem zjawiskiem nihilizmu, należy zaliczyć takie postaci jak Gianni Vattimo, Massimo Cacciari czy Emanuele Severino. Jaka diagnozę nihilizmu proponują ci trzej autorzy? W jaki sposób dążą oni do przezwyciężenia bądź akceptacji nihilizmu? Jaka etykę można dzisiaj zbudować w dialogu z nihilizmem? Czy istnieje etyka nihilistyczna jako jeden ze współczesnych modeli myślenia postmetafizycznego w duchu niemieckiego filozofa Jürgena Habermasa?

Celem artykułu jest ukazanie specyfiki diagnozy nihilizmu we współczesnej filozofii włoskiej oraz krytyczna analiza modeli etycznych Vattima, Cacciariego i Severina, które zostały wypracowane przez tych autorów w dialogu z myślą nihilistyczną.

2. Fenomen nihilizmu w filozofii włoskiej

W kulturze europejskiej nihilizm stał się przedmiotem namysłu filozoficznego w kontekście idealizmu niemieckiego. Niezwykle ważnym etapem w jego dziejach był ruch rewolucyjny w Rosji w XIX wieku. Największym prorokiem i teoretykiem nihilizmu jest niewątpliwie Fryderyk Nietzsche, który nazywał siebie pierwszym doskonałym nihilistą Europy. Deklaracja Nietzschego o śmierci Boga nie wyraża przekonania, że Bóg nie istnieje, lecz że rozpadł się ostateczny fundament kultury i moralności.

W pismach autora *Tako rzecze Zaratustra* pojawia się postać nihilisty spełnionego, który przechodzi duchową wędrówkę od nihilizmu tragicznego do nihilizmu konstruktywnego. Nihilista spełniony to ten, który zrozumiał, że nihilizm jest jego jedyną szansą. W konsekwencji nihilista spełniony, prezentowany na kartach dzieł Nietzschego, nie rozpacza z powodu końca metafizyki i zburzenia uniwersalnego fundamentu moralności i kultury, ale widzi w tym procesie dziejowym szansę na odnalezienie nowej pozycji człowieka w stosunku do bycia. Tego rodzaju nihilizm konstruktywny wyrasta z przekonania, że porzucenie wartości o charakterze ostatecznym i nadprzyrodzonym stanowi jedyną szansę na prawdziwą wolność człowieka.

Wiele ciekawych prób uchwycenia różnych przejawów nihilizmu i analizy teoretycznej tego zjawiska można znaleźć we współczesnej filozofii włoskiej (por. Caracciolo 1983, 2002²; Vercellone 1992, 2009⁸; Volpi 2004, 2009²). Pierwszym teoretykiem nihilizmu był we Włoszech Francesco De Sanctis, który w drugiej połowie XIX wieku poddał analizie filozoficznej pojęcie nicości obecne w twórczości Giacoma Leopardiego (1798–1837). Pesymistyczna wizja życia Leopardiego wywarła duży wpływ na Arthura Schopenhauera, który w dziele *Świat jako wola i przedstawienie* z 1819 r. nazwał go jednym z największych umysłów swojej epoki.

Niezwykle szybki rozwój badań nad nihilizmem rozpoczął się we Włoszech w drugiej połowie XX wieku. Jakie były przyczyny tego procesu? Dużą rolę w rozwoju badań nad nihilizmem wśród włoskich intelektualistów odegrał wówczas ogólnoswiatowy gwałtowny rozkwit zainteresowania twórczością Nietzschego (tzw. *Nietzsche-Renaissance*). Innym ważnym czynnikiem była stopniowa zmiana podejścia Włochów do dzieła autora *Tako rzecze Zaratustra*. Bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej zaliczano Nietzschego w kraju nad Tybrem do myślicieli cennych dla ideologii faszystów i narodowego socjalizmu.

W 1964 r. ukazało się w języku włoskim wydanie krytyczne wszystkich jego dzieł. Rzetelna analiza twórczości Nietzschego przyczyniła się w dużym stopniu do zmiany oceny tego myśliciela przez wielu mieszkańców Włoch. Innym ważnym czynnikiem, który umocnił w ojczyźnie Dantego zaintereso-

wanie nihilizmem i myślą Nietzschego, była niemiecka filozofia egzystencji, przybliżana włoskim czytelnikom m.in. przez takich wybitnych myślicieli jak Alberto Caracciolo czy Luigi Pareyson. Do najciekawszych włoskich interpretacji dzieła Nietzschego i fenomenu nihilizmu należą diagnozy wypracowane przez Vattima, Cacciariego i Severina.

3. Etyka interpretacji i miłosierdzia Gianniiego Vattima

W wielu środowiskach intelektualnych uznaje się dzisiaj Vattima za najbardziej znanego na świecie współczesnego przedstawiciela filozofii włoskiej. Do jego dzieł nawiązywali tacy wybitni myśliciele jak Umberto Eco, Richard Rorty czy Charles Taylor (por. Zabala 2012). Przez wiele lat niezwykle ciekawym interlokutorem Vattima był, zmarły jesienią 2015 r., francuski filozof René Girard, który w wielu swoich dziełach analizował problem obecności przemocy w religii, a dokładniej relacji przemocy i sacrum (*la violence et le sacré*). Vattimo i Girard podejmowali w swoich wspólnych dyskusjach m.in. problem roli religii chrześcijańskiej w świecie zglobalizowanym i wielokulturowym. Pytali także bardzo często o relację tradycji chrześcijańskiej do moralności, fundamentalizm religijny czy różne kwestie dotyczące zagrożeń związanych z rozwojem przemocy w świecie, która wyrasta z fałszywego rozumienia religii (por. Girard, Vattimo 2015).

Warto podkreślić, że Vattimo łączy swoje analizy filozoficzne z działalnością polityczną i społeczną. Z wieloma żywymi komentarzami spotykają się ostatnio jego kontrowersyjne propozycje z zakresu filozofii polityki. Krytykując współczesny model kapitalizmu neoliberalnego, Vattimo wskazuje dość ryzykowne rozwiązanie wyjścia z kryzysu ekonomicznego i kulturowego, postulując wypracowanie nowego modelu życia zbiorowego, który nazywa „komunizmem hermeneutycznym” (*comunismo ermeneutico*). Istotą tej propozycji stanowi połączenie głównych idei filozoficznych Karola Marksa i Martina Heideggera. „Komunizm hermeneutyczny” à la Vattimo przypomina w swych zarysach współczesne projekty polityczne południowoamerykańskie, których egemplifikacją mogą być Hugo Chávez w Wenezueli i Evo Morales w Boliwii (por. Azzarà 2011; Vattimo, Zabala 2014).

Gdy chodzi o interpretację fenomenu nihilizmu, oryginalność propozycji Vattima polega przede wszystkim na twórczej akceptacji tego zjawiska, połączonej z propozycją etyki interpretacji, etyki miłosierdzia czy etyki nihilistycznej, która stanowi jedną z form etyki postmetafizycznej (por. Kobyliński 2014). Vattimo twierdzi, że w obliczu współczesnego nihilizmu jest możliwa etyka *stricte* laicka – pozbawiona fundamentu metafizycznego czy odniesienia do transcendencji. Jego filozofia – zsekularyzowana i antymetafizyczna, zainteresowana współcze-

sną kulturą postmodernistyczną – ukazuje możliwość wartości i imperatywów moralnych, których istnienie nie opiera się o żaden zewnętrzny fundament. Tego rodzaju etyka postmetafizyczna jest jedyną możliwą formą myślenia moralnego, ponieważ w obliczu rozpadu transcendencji i roztopienia się bycia nie możemy zbudować jakiegokolwiek modelu etyki metafizycznej, będącej aplikacją pierwszych zasad (por. Mucci 2014).

Vattimo wypracował własną wizję nihilizmu w oparciu o filozofię hermeneutyczną. W jego ujęciu hermeneutyka zdaje sprawę z interpretacyjnego charakteru każdego doświadczenia prawdy i postrzega też samą siebie jako interpretację. Vattimo twierdzi, że nie ma możliwości ustalenia interpretacyjności doświadczenia prawdy bez śmierci Boga i fabularyzacji świata bycia. W konsekwencji nie można wykazać prawdy hermeneutyki inaczej, jak tylko ukazując ją jako „odpowiedź na historię bycia, interpretowaną jako wydarzenie nihilizmu” (Vattimo 2002: 11). Historia bycia jako wydarzenie nihilizmu staje się dla nas wielkim i twórczym wyzwaniem. W obecnym klimacie kulturowym – twierdzi Vattimo – czujemy się nieswojo nie dlatego, że jesteśmy nihilistami, ale raczej dlatego, że jesteśmy jeszcze za mało nihilistyczni, ponieważ nie potrafimy adekwatnie i twórczo przeżywać doświadczenia rozpadu i roztopienia się bycia.

Interpretacja nihilizmu łączy się u Vattima z koncepcją myśli słabej (*pensiero debole*). Myśl słaba stanowi konsekwencję kryzysu powstałego w wyniku stopniowego zaniku racjonalności mocnej, czyli jedynej i uniwersalnej, jaka charakteryzowała minione stulecia. *Pensiero debole* to metafora, w pewnym stopniu paradoksalna, bardziej prowokacja intelektualna niż dostatecznie jasno sformułowana teoria filozoficzna. W jej świetle historia Zachodu to postępujące osłabienie bycia, które dotychczas w chrześcijaństwie i nowożytnej nauce znajdowało swoje decydujące i fundujące momenty.

W jaki sposób powstała myśl słaba? *Pensiero debole* rodzi się na zgłiszczach myśli mocnej (*pensiero forte*), czyli wiedzy typowej dla tradycji metafizycznej Zachodu i sięgającej swymi korzeniami starożytnej Grecji, która dążyła do określenia spójnej, monolitycznej, stabilnej i nieziennej struktury rzeczywistości *tout court*. Dla myśli mocnej poznanie oznacza przede wszystkim szukanie prawdy jako niezależnego i stabilnego punktu odniesienia, który jest pewny i bezpieczny dla wszystkich. Zmierzch *pensiero forte* oznacza zburzenie przekonania, że istnieje jakiejkolwiek uzasadnienie jedyne, ostateczne i normatywne.

Na gruncie hermeneutyki zostaje wypracowana przez Vattima koncepcja ontologii słabej, nazywanej także ontologią aktualności, zgodnie z którą bycie nie jest tym, co jest, ale tym, co się wydarza i staje, rodzi i umiera. Tego rodzaju ontologia hermeneutyczna nawiązuje przede wszystkim do interpretacji Nietzschego w wydaniu Heideggera. Myśl słaba pozostaje w harmonii

z podstawowymi paradygmatami kultury postmodernistycznej, w której analizie rozpadu tradycyjnych kategorii nie towarzyszy uczucie nostalgii za utraconą jednością i całością.

Vattimo twierdzi, że zburzenie metafizyki otwiera nas na kategorię współczucia. Gdy odkrywamy, że wszystkie systemy wartości nie są niczym innym, jak tylko wytworem człowieka, to nie odrzucamy ich jako fałszu czy błędu, ale zachowujemy je z jeszcze większym szacunkiem, wiedząc, że są tym wszystkim, czym dysponujemy na tym świecie: intensywnością i bogactwem naszego doświadczenia oraz samym byciem. Dlatego etyka nihilistyczna przyjmuje formę etyki współczucia, należy do rodzaju etyki, która nie potrzebuje jakiegokolwiek fundamentu i nie rozróżnia między dobrem a złem, ale między przemocą a współczuciem.

Etyka współczucia jest jednocześnie etyką miłosierdzia. Dla Vattima miłość i miłosierdzie jako *caritas* stanowią ostateczną interpretacją treści Objawienia chrześcijańskiego i „są jedyną normą eschatologiczną” (Vattimo 1999: 105). W nihilistycznej etyce miłosierdzia kategorie dobra i zła są zastąpione przez pojęcia współczucia i przemocy. Etyka Vattima jest etyką formalną i niejako dziedziczy wszystkie dylematy, związane z systemem etycznym Kanta. W ramach etyki nihilistycznej nie jest zatem możliwa jakakolwiek forma etyki szczegółowej, która wskazuje oceny i normy odnoszące się do określonych gatunków czynów ludzkich. Pozostaje jedynie ogólny imperatyw, którym jest zasada miłosierdzia oraz praktyczna reguła postępowania, aby czynić to, co ogranicza przemoc i powiększa współczucie.

Etyka nihilistyczna pokrewna jest w pewnym stopniu Kantowskiej etyce formalnej. Vattimo wyznaje:

Próbowałem kiedyś interpretować naukę Kanta jako etykę chrześcijańską ukrytą za sankcją rozumu. Imperatyw kategoryczny „Postępuj wedle takich tylko zasad, co do których możesz jednocześnie pragnąć, by stały się prawem powszechnym” wymaga uzupełnienia w postaci nakazu traktowania innych jako celów samych w sobie, a nie środków do celu. To podejście nie wynika z natury, lecz z chrześcijańskiego miłosierdzia. Jeśli go zabraknie, nie będzie żadnego uzasadnienia dla przedkładania uniwersalnych zasad ponad partykularne interesy (Marczewski 2007: 8).

Proponowana przez Vattima zasada miłosierdzia jest nakazem formalnym, podobnie jak imperatyw kategoryczny Kanta – nie nakazuje czegoś określonego, ale zobowiązuje do zachowań, które zostają określone na podstawie orędzia chrześcijańskiego w dialogu z konkretnymi sytuacjami, w których się znajdujemy. Vattimo poddaje analizie drugie sformułowanie imperatywu kategorycznego Kanta, zwane zasadą promowania człowieczeństwa, godności osoby, jako celu samego w sobie: „Postępuj tak, byś człowieczeństwa tak w twej osobie, jako też w osobie każdego innego używał zawsze zarazem jako

celu, nigdy tylko jako środka” (Kant 1984: 63). Filozof z Królewca utożsamiał działanie moralne z bezinteresownością, postulując imperatyw kategoryczny jako bezwzględny nakaz odnoszący się do naszego postępowania – wyraził w pojęciach świeckich chrześcijańskie przykazanie miłości bliźniego.

Miłosierdzie w naturalny sposób współgra z demokratycznym pluralizmem oraz z postulatami społecznej solidarności; jest ich istotnym uzasadnieniem. Bez głębszej podstawy w postaci chrześcijańskiego miłosierdzia trudno sobie wręcz wyobrazić, by rozbudowane systemy solidarności mogły przetrwać. Postawa miłosierdzia jest także receptą na rozwiązanie problemu obecności chrześcijaństwa w przestrzeni publicznej. Tego rodzaju cnota społeczna dotyczy dzisiaj religii *tout court*. Rezygnacja z twardego dogmatyzmu oraz położenie nacisku na „miękką” cnotę miłosierdzia stanowią jedyną możliwą formę funkcjonowania religii w społeczeństwach pluralistycznych i wielokulturowych. Bez postawy miłosierdzia *de facto* niemożliwą staje się demokracja i nowożytny model społeczeństwa otwartego.

Etyka proponowana przez Vattima jest bardzo abstrakcyjna i niezdolna do wypracowania norm moralnych o charakterze szczegółowym, ale należy pamiętać, że filozof z Turynu tworzy swoją etykę z myślą o współczesnych społeczeństwach zsekularyzowanych i wielokulturowych. Nihilistyczna etyka współczucia i miłosierdzia, chociaż słaba i ograniczona, trafnie formułuje rozwiązania w dziedzinie więzi międzyludzkich i życia publicznego: nakazuje troskę o słabych, biednych, wykluczonych, wypędzonych, doświadczonych przez zło i przemoc, zepchniętych na margines życia społecznego. Natomiast w pewnym stopniu pozostaje bezradna wobec współczesnych problemów bioetycznych. Bioetyka nihilistyczna, pozbawiona fundamentu metafizycznego i właściwego pojęcia osoby ludzkiej, zbyt łatwo akceptuje różnego rodzaju negatywne przejawy współczesnej rewolucji biotechnologicznej i nie chroni odpowiednio godności życia człowieka.

4. Tragiczność egzystencji w ujęciu Massima Cacciariego

W interpretacjach Cacciariego nihilizm jawi się nie tyle jako nicość i pesymizm, ile jako przejaw tragiczności naszej egzystencji. Jego istota polega na tym, żeby nie interesować się niczym i nie dostrzegać nawet nicości. Cacciari formułuje koncepcję nihilizmu irracjonalnego; z jednej strony odrzuca wartości metafizyczne i moralne tradycji chrześcijańskiej, z drugiej – nie akceptuje także utopii oświeceniowych i romantycznych. Jedną z pierwszych analiz fenome-

nu nihilizmu, wypracowanych przez tego autora, znajdujemy w jego dziele *Kryzys* z 1976 r., w którym tłumaczy on nie tylko istotę owego zjawiska, ale także przedstawia możliwości jego przezwyciężenia na drodze doświadczenia mistycznego o charakterze świeckim i zsekularyzowanym.

Jaką etykę proponuje Cacciari w konfrontacji z nihilizmem? Jego zdaniem, prawdziwe znaczenie terminu etyka nie oznacza dokładnie dobrego zachowania. Wskazuje raczej na przynależność do pewnego *ethosu* jako duchowego „miejsca zamieszkania”, przyczyny podejmowania działań w duchu wspólnoty, do której należymy. Zachowuję się tak, aby wspierać kolektywność, nie zaś realizować wyłącznie interesy jednostkowe. W tym sensie etyka nie potrzebuje jakichkolwiek odniesień religijnych i uzasadnień o charakterze metafizycznym. Cacciari twierdzi:

Paradoksalnie powiedziałbym, że etyka jest tylko laicka. Ale trzeba właściwie używać pojęć. Jeśli odwołamy się do etymologii słowa *ethos*, oznacza ono pewną całość zwyczajów i obyczajów, które są uwarunkowane kulturowo i przez okoliczności. Można powiedzieć, że sama z siebie etyka nie różnicuje się z powodu wartości uniwersalnych (np. zasada „nie zabijaj”). Nie spotkamy nigdy etyki, która mówi, że jest czymś dobrym zabijanie ludzi. Różnice pojawiają się raczej odnośnie do warunków, w których jest dobre bądź możliwe zabijanie (Cacciari 2009: 174).

Dla Cacciariego człowiek jest istotą historyczną, kimś będącym zawsze w drodze – *in statu viae*, uwikłanym w ciągłą walkę, której wynik zależy od jego wolnej decyzji. Ludzkie bytowanie jest tragiczne, ponieważ towarzyszą mu zło, cierpienie czy śmierć. Jednak ostatecznie wszystko jest powierzone naszej wolności i odpowiedzialności. Podstawowym aspektem ludzkiej egzystencji jest poszukiwanie. Etyka współczesnego człowieka *in statu viae*, tworząca się w konfrontacji z nihilizmem, przyznaje drugiemu człowiekowi miejsce absolutnie centralne. Drugi ma być zrozumiany i przyjęty jako gość, umieszczony przede mną – przyjęty w jego wolności jako towarzysz drogi.

Etyka proponowana przez Cacciariego zwraca uwagę na wiele istotnych elementów związanych z funkcjonowaniem współczesnych społeczeństw wielokulturowych oraz kwestię więzi międzyludzkich. Cacciari broni zdecydowanie podstawowych praw człowieka, szczególnie prawa do wolności. Natomiast w wielu sporach bioetycznych, w których bierze aktywny udział, przyznaje rację radykalnym zwolennikom rewolucji biotechnologicznej, a nie obrońcom godności osoby ludzkiej i sakralności naszej egzystencji. Jego zdaniem, jakiegokolwiek ograniczanie nauki z zewnątrz przez politykę, religię czy etykę jest nieskuteczne i skazane na niepowodzenie. Dlatego postuluje prymat nauki i techniki nad etyką i religią.

5. Emanuela Severina krytyka cywilizacji technicznej

Diagnoza nihilizmu wypracowana przez Severina jest podobna do propozycji Cacciariego – nihilizm trzeba odrzucić, pokonać, przekroczyć, przewyciężyć. Severino i Cacciari twierdzą, że nie wolno dzisiaj dążyć do akceptacji zjawiska nihilizmu, jak sugeruje Vattimo. Severino jest uważany za twórcę współczesnej formy „neoparmenidyzmu” (*neoparmenideismo*). Poddaje on ostrej krytyce cywilizację zachodnią zdominowaną przez nihilizm, w której technika i naukowo-technologiczne panowanie człowieka nad światem stały się formą etyki. Jedyne remedium na nihilizm i kryzys wartości moralnych Severino upatruje w powrocie do Parmenidejskiej wizji rzeczywistości. Dlaczego?

Zdaniem Severina, nihilizm i technika stanowią znaki rozpoznawcze współczesnej epoki. Od Parmenidesa do dzisiaj Zachód pozostaje w orbicie nihilizmu. Co więcej, charakter nihilistyczny mają wszystkie cywilizacje, narody, religie i instytucje społeczne, które są związane z wiarą w ciągłe stawanie się rzeczy. W cywilizacji zachodniej tego rodzaju przekonanie osiągnęło wraz z techniką swą najwyższą formę, a towarzyszy mu pogląd, że rzeczy są nicością w tym sensie, że mogą być z nicości wyprowadzone i do nicości doprowadzone, tzn. wyprodukowane i zniszczone. Kiedyś zadanie tworzenia i niszczenia rzeczy należało do Boga, w świecie współczesnym tę Boską prerogatywę przypisuje się technice. Severino twierdzi, że Bóg i technika nowożytna „stanowią dwa podstawowe przejawy nihilizmu metafizycznego” (Severino 1982, 1995²: 197).

Severino proponuje odkrycie pojęcia wieczności jako serca wszystkich rzeczy. Odrzuca pogląd mówiący o ciągłym stawaniu się rzeczywistości. Jego zdaniem, przekonanie, że to, co istnieje (rzeczy, sytuacje, formy, relacje, procesy, struktury, funkcje, transformacje itp.), rodzi się z nicości i do nicości powraca, oznacza *de facto* przekonanie, że to, co istnieje, jest nicością. Myślimy i przeżywamy rzeczy tak, jak gdyby były nicością. A przecież – jak twierdzi Severino – w rzeczywistości wszystko jest wieczne: ludzie, rzeczy, świat, gesty, myśli, uczucia itp.

Dlatego trzeba powrócić do myśli filozoficznej Parmenidesa – należy uznać, że byt jest i nie może nie być, a niebyt nie jest i nie może być. Powrót do dziedzictwa Parmenidesa jest szansą na przewyciężenie nihilizmu poprzez uznanie bezpośredniości fenomenologicznej i logicznej niesprzeczności bytu. W tym ujęciu byt jest konieczny, niezmienny, niepodzielny i wieczny. Powrót do Parmenidesa wskazuje na coś bardzo istotnego, co zostało utracone w historii Zachodu: wieczność bytu. W konsekwencji nihilizm można przewyciężyć, gdy odrzucimy przekonanie o zmienności i nicości tego, co istnieje.

Severino twierdzi, że technika – opanowana przez nowożytną naukę – jest najwyższą formą etyki. Technika, rozwijając nieskończenie swoją władzę, usiłuje wybawić człowieka z nicości. W tym celu etyka ludzi Zachodu jest refleksją nad sensem bycia i nicości, próbą stworzenia odpowiedniej ontologii. Severino

dochodzi do wniosku, że pierwotnie etyka rodzi się ze strachu i stanowi formę zadomowienia człowieka, które daje poczucie bezpieczeństwa. Podobnie ze strachu rodzi się nauka, której celem jest zagwarantowanie ludziom przeżycia i spokojnej egzystencji. Dzisiaj nauka, rozumiana jako rozwój różnego rodzaju technik i technologii, staje się etyką, ponieważ daje ludziom zapewnienie, że jest narzędziem, które pozwala bardziej skutecznie niż wszelkie inne środki oddalić strach.

Etyka oznacza obronę przed strachem poprzez sprzymierzanie się z siłą, która dzisiaj pochodzi od nauki utożsamianej przede wszystkim z potęgą technologiczną; w tym sensie nie ma rozpadu czy braku komunikowalności między etyką a nauką. W tradycji prawdziwą mocą jest ta prawda, której treścią jest przede wszystkim Bóg, czyli siła bezdyskusyjnej wiedzy, która stwierdza w sposób kategoryczny: *prawdziwą potęgą jest Bóg*. Dzisiaj już tak się nie twierdzi, nawet jeśli mówi się coś podobnego: zmienił się główny bohater, zmieniła się kwalifikacja tego, który jest prawdziwą mocą. Dzisiaj prawdziwą potęgą jest technika. Technika jest spadkobierczynią tej funkcji uspokajania, która w tradycji była spełniana przez Boga (Severino, Boncinelli 2008: 10).

Aby zburzyć ten paradygmat etyczny, zdominowany przez władzę techniki, należy przezwyciężyć nihilizm, odrzucając i przezwyciężając przekonanie, że rzeczywistość jest nicością. To, co istnieje, jest wieczne i wymaga od człowieka postawy szacunku, a nie dominacji. Etyka proponowana przez Severina zwraca uwagę na potrzebę ochrony podstawowych praw człowieka i wartości tego, co istnieje. Natomiast w wielu kwestiach bioetycznych – podobnie jak modele etyczne Vattima czy Cacciariego – Severino opowiada się zdecydowanie po stronie zwolenników współczesnej rewolucji biotechnologicznej, postulując prymat nauki i techniki nad etyką i religią.

6. Podsumowanie

W 1988 r. Jürgen Habermas wprowadził pojęcie „myślenia postmetafizycznego” (*nachmetaphysisches Denken*) do języka współczesnej humanistyki i ogólnościatowej domeny publicznej (por. Habermas 1988). Tego rodzaju postawa intelektualna jest przede wszystkim odpowiedzią na kryzys metafizyki po Heglu oraz próbą uwzględnienia zmian, jakie dokonały się w świecie nauki na przestrzeni ostatnich dwóch stuleci. Habermas twierdzi, że po Heglu został podważony „przywilej poznawczy filozofii” (*das Erkenntnisprivileg der Philosophie*), jej podstawowe pojęcia zostały zdetranscendentalizowane oraz zostało zakwestionowane pierwszeństwo teorii przed praktyką.

W przestrzeni życia moralnego myślenie postmetafizyczne prowadzi do tworzenia różnych modeli etycznych, które nie odwołują się do jakiegokolwiek

fundamentu o charakterze postmetafizycznym. Egzemplifikacją takiej tendencji są rozwiązania etyczne proponowane przez Vattima, Cacciariego i Severina, które można uznać za modele etyki postmetafizycznej, wypracowane w dialogu z nihilizmem.

Koncepcja Vattima przyjmuje postać etyki interpretacji, etyki miłosierdzia, etyki nihilistycznej. Wyrasta ona na gruncie hermeneutyki i jest typową etyką postmetafizyczną, która nie stanowi jakiegokolwiek systemu norm i imperatywów. Tego rodzaju koncepcja etyczna nie ma też żadnego trwałego fundamentu, z którego można by wyprowadzać zasady i zobowiązania o charakterze uniwersalnym. Analizy Vattima pokazują, że etyka nihilistyczna jest możliwa w postaci etyki słabej, pozbawionej trwałego fundamentu i zagrożonej relatywizmem. Podobny charakter mają modele etyczne wypracowane przez Cacciariego i Severina.

Okazuje się, że kwestia przezwyciężenia nihilizmu bądź jego akceptacji nie jest rozstrzygająca dla rodzaju etyki tworzonej w dialogu z nihilizmem. Z jednej strony Vattimo, akceptujący nihilizm, z drugiej – Cacciari i Severino, dążący do jego przezwyciężenia, proponują zbliżone do siebie modele etyki postmetafizycznej, które w najbardziej dyskutowanych dzisiaj kwestiach bioetycznych usprawiedliwiają m.in. próby modyfikacji genomu człowieka, ukazując zasadność eutanazji jako formy racjonalizacji życia ludzkiego oraz głoszą prymat nauki i techniki nad etyką i religią.

Bibliografia

- Azzarà S.G. (2011), *Un Nietzsche italiano. Gianni Vattimo e le avventure dell'ol-treuomo rivoluzionario*, Roma: Manifestolibri.
- Cacciari M. (2009), *Etica e laicità*, „Aggiornamenti Sociali” 3, s. 171–176.
- Caracciolo A. (1983, 2002²), *Nichilismo ed etica*, Genova: Il Nuovo Melangolo.
- Girard R., Vattimo G. (2015), *Verità o fede debole? Dialogo su cristianesimo e relativismo*, Milano: Feltrinelli.
- Habermas J. (1988), *Nachmetaphysisches Denken. Philosophische Aufsätze*, Berlin: Suhrkamp Verlag.
- Kant I. (1984), *Uzasadnienie metafizyki moralności*, przeł. M. Wartenberg, Warszawa: PWN.
- Kobyliński A. (2014), *O możliwości zbudowania etyki nihilistycznej. Propozycja Gianniego Vattima*, Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Marczewski P. (2007), *O etyce miłosierdzia – rozmowa z Giannim Vattimo*, „Europa – Tygodnik Idei” 51, s. 8.
- Mucci G. (2014), *La possibilità di un'etica nichilistica secondo Gianni Vattimo*, „La Civiltà Cattolica”, s. 188–193.

- Severino E. (1982, 1995²), *Essenza del nichilismo*, Milano: Adelphi.
- Severino E., Boncinelli E. (2008), *Dialogo su etica e scienza*, Milano: Editrice San Raffaele.
- Vattimo G. (1999), *Crede di credere. È possibile essere cristiani nonostante la chiesa?*, Milano: Garzanti Libri.
- Vattimo G. (2002), *Oltre l'interpretazione. Il significato dell'ermeneutica per la filosofia*, Roma – Bari: Laterza.
- Vattimo G., Zabala S. (2014), *Comunismo ermeneutico. Da Heidegger a Marx*, Milano: Garzanti Libri.
- Vercellone F. (1992, 2009⁸), *Introduzione a il nichilismo*, Roma – Bari: Laterza.
- Volpi F. (2004, 2009²), *Il nichilismo*, Roma – Bari: Laterza.
- Zabala S. (2012), *Una filosofia debole. Saggi in onore di Gianni Vattimo*, Milano: Garzanti Libri.

Streszczenie

Celem artykułu jest ukazanie specyfiki diagnozy nihilizmu we współczesnej filozofii włoskiej oraz krytyczna analiza modeli etycznych Gianniego Vattima, Massimo Cacciari i Emanuela Severina, które zostały wypracowane przez tych autorów w dialogu z myślą nihilistyczną. Etyka nihilistyczna jest typową etyką postmetafizyczną – nie posiada trwałego fundamentu, z którego można by wyprowadzać zasady i zobowiązania o charakterze uniwersalnym. Vattimo, Cacciari i Severino, prezentując różne podejścia do zjawiska nihilizmu, proponują zbliżone do siebie koncepcje etyczne o charakterze postmetafizycznym.